

DARNUS VYSTYMASIS IR PILNUTINĖ DEMOKRATIJA¹

Povilas Aleksandravičius

Mykolo Romerio universitetas

Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Humanitarinių mokslų institutas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Elektroninis paštas: povilasal@mruni.eu

Telefonas: +370 5 271 4530

Pateikta: 2022 m. gruodžio 2 d.; priimta spausdinti 2024 m. lapkričio 27 d.

DOI: 10.13165/SMS-24-13-1-01

Santrauka. Straipsnyje gretinamos darnaus vystymosi ir pilnutinės demokratijos koncepcijos. Darnaus vystymosi doktrina yra vienas solidžiausių ir kompleksiausių šiuolaikinio pasaulio vystymosi projektų, apimantis ne tik ekonominę, socialinę ir ekologinę visuomenės gyvenimo sferą, bet ir technologinį progresą, kultūrinę žmonijos transformaciją bei tarptautinio bendradarbiavimo paradigmos kaitą. Straipsnyje yra pristatoma šios doktrinos filosofija, integruojanti politiką ir antropologiją. Nors pilnutinės demokratijos koncepcija išseivijos lietuvių mąstytojų buvo sukurta anksčiau, nors joje nėra ekologinės dimensijos, jos kiti esminiai konceptualieji elementai iš esmės siejasi su darnaus vystymosi doktrinos siekiniais. Tai aiškėja, nagrinėjant A. Maceinos asmens vertingumo, asmens pirmumo bei tarptautinės politinės bendruomenės principus. Abi doktrinas vienija tas pats rūpestis socialiniu teisingumu, integruojantis subjektyviają žmogaus sąmonės dalį ir sugeriantis ją paversti objektyvių socialinių normų šaltiniu.

Reikšminiai žodžiai: darnus vystymasis, pilnutinė demokratija, Jonas, Bergsonas, Maceina, asmuo, empatiška visuomenė.

¹ Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-20-22).

Įvadas

Darnaus vystymosi doktrina šiuo metu yra vienas populiariausių pasaulio vystymosi projektų, teoriškai puoselėjamų ir daugiau ar mažiau sėkmingai įgyvendinamų demokratinėse valstybėse. Šiame straipsnyje pristatysime ne tik akivaizdžius šios doktrinos elementus, bet ir populiariame jos įvaizdyje neakcentuojamas, bet esmines dimensijas – tam tikrą technologijų tikslingumo ir ekonominio modelio kaitą, kultūros transformaciją, tarptautinio bendradarbiavimo pobūdžio pasikeitimą. Dar svarbesnis mūsų uždavinys – išryškinti darnaus vystymosi doktrinos filosofinius pagrindus. Ši filosofija yra sudėtinga, apimanti politinę, antropologinę, metafizinę grandį. Jos pagrindinis imperatyvas – teisingumo suvokimo atnaujinimas, įtraukiantis iki šiol per mažai politiškai aktualizuotą subjektyviąją žmogaus sąmonės pusę (empatiškumą) ir taip transformuojantis ne tik socialinių ryšių, bet žmonijos santykio su gamta paradigmą.

Vis dėlto pagrindinis šio straipsnio tikslas – atskleisti lietuviškosios politinės filosofijos potencialą, gretinant darnaus vystymosi doktriną ir pilnutinės demokratijos koncepciją. 1944 m. pasitraukusieji į Vakarus lietuvių mąstytojai (A. Maceina, J. Girnius ir kt.) dešimtį metų brandino būsimos, laisvę atgavusios Lietuvos valstybės viziją ir jos politinio organizavimosi teoriją. Jie mokėsi iš klaidų, padarytų pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu, bei rėmėsi „organiškos valstybės“ koncepcija, kurios kūrime tuo metu patys aktyviai dalyvavo. Šio brandinimo rezultatas – 1954 m. paskelbta plačios apimties studija „Į pilnutinę demokratiją“². Vis dėlto šiame straipsnyje remsimės ne tiek ja, kiek A. Maceinos išdėstytu filosofiniu jos pagrindu, nes nagrinėjant darnaus vystymosi doktriną mums taip pat labiausiai rūpėjo jos filosofija. Asmens vertingumo ir pirmumo, tarptautinio bendradarbiavimo principų, formuluojamų A. Maceinos, analizė parodys, kad nepaisant chronologijos skirtumų, pilnutinės demokratijos kūrėjai puoselėjo tą pačią inspiraciją, kuri vėliau įkvėps gausius pasaulio mąstytojus pasiūlyti darnaus vystymosi koncepciją.

1. Darnaus vystymosi doktrina: populiarus įvaizdis ir neakcentuojami elementai

Darnaus vystymosi doktriną gaubia populiarus įvaizdis, kartojamas visų tuo besidominčių žmonių: doktrinos esmė – viena kitą moderuojančios ekonominė, ekologinė ir socialinė politikos, kurių sėkmei sudaro sąlygas demokratiniais principais grįstas tarptautinis bendradarbiavimas. Populiarus įvaizdis pagrindinį akcentą deda ant ekologinės žmonijos situacijos, ir visa darnaus vystymosi doktrina dažniausiai suvedama į kovos su klimato šiltėjimu procesą.

Nė vienas iš šio įvaizdžio elementų nėra klaidingas, ir netgi ekologinės dimensijos suabsoliutinimas gali būti pateisinamas, turint omenyje egzistencinę šios problemos svarbą

2 Publikuota antologijoje *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016).

žmonijai. Tačiau jis privalo būti papildomas kitais elementais, kurių integracija pagilina visos doktrinos prasmę ir nurodo būtinas kryptis jos realizavimui, paprastai neakcentuojamas. Visų pirma, minėta trilypė struktūra gali būti sėkmingai įgyvendinama ne tik su sąlyga, kad vyks demokratiniais principais grindžiamas tarptautinis bendradarbiavimas, bet ir su garantija, kad technologinis progresas tolygiai plis po visą bendradarbiaujantį pasaulį. Šio progreso varikliai – atsinaujinančių energetinių išteklių infrastruktūros diegimas, 3D spausdintuvai, daiktų internetas ir, žinoma, dirbtinis intelektas. Antra, pristatant darnaus vystymosi doktriną, dažniausiai pamiršamas ją gaubiantis kontekstas – kultūrinis žmonijos vystymasis, kuriam privalo būti subordinuota bet kokia ekonominė, socialinė bei ekologinė politika, o taip pat technologijų panaudojimo klausimai. Kultūrą čia turime suprasti europietišškai³ – kaip žmogaus asmens, kuriam priklauso absoliutus orumas, kūrybinį gyvenimą. Pagaliau, nėra visiškai aiškūs demokratinų principų, kuriais vadovautis turėtų bendradarbiaujančios ir darnaus vystymo doktriną siekiančios realizuoti šalys, vaidmuo. Kokių jų demokratinės šalys turėtų reikalauti ir iš nedemokratinų valstybių, siekdamos darnaus vystymosi realizavimo platesnėje, t. y. pasaulinėje erdvėje?

Technologijos. Kokios yra šių nutylėjimų priežastys? Objektvyiu klausimo sudėtingumu juos paaiškinti būtų lengviausia. Vis dėlto jų motyvų reikia ieškoti giliau. Atsinaujinančiais ištekliais grindžiama energetika, 3D spausdintuvai, daiktų internetas, dirbtinis intelektas artina visuomenės infrastruktūros išlaikymą bei minimalių poreikių patenkirimą prie nulinių kaštų būklės bei žmogaus darbo tikslingumo pasikeitimo⁴. Tai verčia kelti klausimus apie universalių bazinių pajamų, darbo kaip kūrybinio proceso, o ne pragyvenimo šaltinio, sampratą, žiedinės ekonomikos įsigalėjimą. Akivaizdu taip pat, kad šia kryptimi besivystančios technologijos yra svarbiausias faktorius, lemiantis ekologinės planetos būklės gerėjimą. Kitaip tariant, taip panaudojama technologinė pažanga – efektyviausias būdas realizuoti darnaus vystymosi tikslus.

Tačiau šis procesas neišvengiamai lemia ekonominio modelio pasikeitimą. Technologijas panaudojant nemokamam bazinių poreikių išpildymo ir žiedinės-bendradarbiaujančios ekonomikos įgalinimui, netenka prasmės vartotojiškumo, kapitalo kaupimo bei bendro vidaus produkto augimo principai; atsinaujinantys energetiniai ištekliai ir iškastinių energijos resursų atsisakymas naikina politiškai piktnaudžiauti linkusius pasaulinius galios centrus, galiai pasiskirstant tolygiai po vietos bendruomenes. Tai paaiškina, kodėl net ir demokratinų šalių vyriausybės, deklaruodamos darnaus vystymosi doktrinos įgyvendinimo būtinybę, savo sprendimais šį įgyvendinimą stabdo. Ekonomikos modelio kaita joms yra pernelyg sudėtingas ir per daug pradinių investicijų reikalaujantis uždavinys, o atsispirti lobistų, palaikančių tradicinį modelį, poveikiui yra sunku. Vokietijos vyriausybių, nors oficialiai ir palaikančių darnaus vystymosi doktrinos įgyvendinimą, sprendimas statyti Nord Stream 1 ir 2 dujotiekius – iškalbingiausias šio neįgalumo pavyzdys.

3 Vadovaujames europietiško koncepcija, kurią esame išdėstę monografijoje Aleksandravičius, P., *Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai* (Vilnius: MRU, 2019).

4 Rifkin, J., *The Zero Marginal Cost Society: The internet of things, the collaborative commons, and the eclipse of capitalism* (London: Palgrave Macmillan, 2014).

Kultūra. Kultūrinio gyvenimo, kaip darnaus vystymosi doktrinos konteksto, nutylėjimas populiariame šios doktrinos įvaizdyje iš dalies paaiškinamas ta pačia priežastimi: ekologija, ekonomika ir bendruomeniškumas, inspiruojami darnaus vystymosi, palaipsniui eliminuoja vartotojiškumo, t. y. perteklinių (psichologiškai paviršinių, realiai nereikalingų) poreikių tenkinimo kultūrą. Ši doktrina reikalauja darnos su gamta, kitais žmonėmis bei savimi pačiu. Toks kultūrinio gyvenimo, t. y. mąstymo būdo ir kūrybos turinio, pasikeitimas yra nepriimtinas senojo ekonomikos modelio protagonistams⁵.

Analizuojant problemą atidžiau, vėl iškyla technologijų prasmės klausimas. Mąstymo ir kūrybos krypties kaita, atitinkanti darnaus vystymosi doktriną, yra technologijų panaudojimo būdo kaita. Iš mūsų keliamo klausimo perspektyvos, technologijų prasmės ir panaudojimo problemą tinkamiausiai yra analizavęs Henri Bergsonas⁶. Naujosios technologijos yra dvasinės žmogaus prigimties, naujo jos potencialo plėtotės įrankis: tokia jų pirmapradi misija. Tačiau jų atsiradimas moderniaisiais laikais sutapo su žmonijos polinkiu psichologinį gyvenimą redukuoti į malonumo principą, kam jos ir buvo naudojamos ir kas atitiko vartotojiškumo mechanizmu varomą ekonominį modelį. Mūsų dienomis žmonijai kryptant į „paprastumą“, vėl randasi polėkis naująsias technologijas naudoti pagal pirmapradi jų tikslingumą – kuriančiosios žmogaus prigimties plėtotę (prie šio teiginio pagrįstumo problemos dar sugrįšime). Tai visiškai atitinka darnaus vystymosi doktrinos esmę, bet prieštarauja iki šiol vyravusiai modernių laikų nuostatai žmogų laikyti tik priemone, nešančia pelną. Tai skatina kitą pamatinę, bet iki šiol antrine likusia, modernių laikų nuostatą – žmogaus psichologinės ir dvasinės gerovės vystymąsi laikyti absoliučiu tikslu. Kitaip tariant, kultūrinių nuostatų pasikeitimas, būtinas darnaus vystymosi doktrinos sėkmei, iš esmės modifikuoja moderniosios visuomenės sanklodą, o tai sulaukia natūralaus priešinimosi iš tradicinės jos sanklodos šalininkų.

Tarptautinis bendradarbiavimas. Darnaus vystymosi doktrina reikalauja, viena vertus, jos įgyvendinimo universalumo ir, kita vertus, demokratiškumo. Universalumo imperatyvas kyla iš akivaizdaus suvokimo, kad tik dalinis, o ne pasaulinis, šios doktrinos įgyvendinimas smarkiai mažina jos efektyvumą: globalizuotame pasaulyje mezgami komunikaciniai, judėjimo, ekonominiai saitai šalis verčia priklausomomis vienas nuo kitų, todėl socialinė, ekonominė ir ekologinė politika tampa darnaus vystymosi nepripažįstančių šalių įkaite. Peršasi išvada, kad siekiant darnaus vystymosi tikslų įgyvendinimo, būtina plėtoti dialogą su visomis pasaulio šalimis. Šalimis čia turime laikyti ne tik valstybes, bet ir reikšmingą poveikį turinčias organizacijas, tokias kaip Katalikų Bažnyčia, didžiosios finansinės korporacijos ar GAAF⁷.

Tačiau darnaus vystymosi doktrina taip pat reikalauja ją įgyvendinančios visuomenės demokratizavimo. Nėra įmanoma įgyvendinti jos tikslų, nesuteikiant psichologinio saugumo ir autonomijos sprendimų priėmimo individams bei jų buriamoms bendruomenėms:

5 Šį klausimą esame nagrinėję monografijoje Aleksandravičius, P., *Europos mąstymo kryptys ir ateitis* (Vilnius: MRU, 2015).

6 Bergson, H. *Les deux sources de la morale et de la religion* (Paris: PUF, 2008), IV skyrius.

7 Google, Amazon, Apple, Facebook.

tokia yra socialinės politikos, formuluojamos darnaus vystymosi doktrinoje, prasmė. Kadangi daugybė pasaulio šalių nėra ir neketina demokratizuotis, universalumo ir demokratiškumo principai įeina į tarpusavio konfliktą, kurį galima išreikšti šiuo klausimu: ar darnaus vystymosi realizacijos siekiančios demokratinės šalys turi bendradarbiauti (koku laipsniu ir kokios srityse?) su nedemokratinėmis šalimis?

Iki šiol demokratiniam pasaulyje vyravo teigiamas atsakymas, manant, kad toks bendradarbiavimas gali paskatinti šalių demokratėjimo procesus. Bendradarbiavimo su Rusija, Kinija, finansinėmis korporacijomis patirtis parodė, kad toks manymas klaidingas. Nedemokratinės šalys ne tik neatsiveria demokratėjimo procesams, bet atvirkščiai, iš bendradarbiavimo su demokratinėmis šalimis gaunamus finansinius dividendus panaudoja savų visuomenių totalitarizavimui. Dar didesnę pavojų kelia tai, kad dėl bendradarbiavimo atsiradusių šalių tarpusavio priklausomybę nedemokratinės šalys ima naudoti kaip politinio spaudimo priemonę prieš demokratinės šalis, taigi kompromituoja darnaus vystymosi įgyvendinimą jose. Rusijos veiksmai karo Ukrainoje metu pademonstravo viso bendradarbiavimo su ja žalą ir pavojų demokratinėms Europos valstybėms. Tai verčia permąstyti konflikto tarp darnaus vystymosi universalumo ir demokratiškumo sprendimą. Galbūt nedemokratinė šalių demokratizavimo procesą paspartintų ne bendradarbiavimas su jomis, o maksimalus bendradarbiavimo apribojimas, keliant hipotezę, kad laimingiau gyvenančios šalys (pagal aksiomą, kad demokratinėse šalyse žmonės yra laimesni, nei nedemokratinėse) pačiu savo buvimu ir kultūriniu spindesiu darytų poveikį nedemokratinė šalių piliečiams?

Kad ir kokios refleksijos kiltų šiuo klausimu, galima abejoti, ar visa tai nebuvo suprantama dar prieš Rusijos karą su Ukraina. Atrodo, kad sprendimas bendradarbiauti su nedemokratinėmis šalimis buvo priimtas ne dėl sieko paskatinti jų demokratizavimą, bet dėl grynai pragmatinių ekonominių sumetimų. Nesame garantuoti, kad ši pragmatistinė, darnaus vystymosi įgyvendinimą kompromituojanti ir demokratinį pasaulį į pavojų stumianti logika neveikia ir toliau. Lietuvos sprendimas užmegzti diplomatinį ryšius su Taivanu, ekonomiškai nukenčiant nuo Kinijos, bet taip pat ir vaduojantis iš priklausomybės nuo jos, šiame kontekste atrodo lyg pranašiškas gestas.

2. Darnaus vystymosi filosofija

Darnaus vystymosi doktrinos filosofinis pagrindas – teisingumo sąvokos permąstymas, XX amžiuje žmonijai patekus į naują, egzistenciškai grėsmingą padėtį. Šią padėtį apibrėžia technologinio progreso ir globalizacijos proceso metu susiformavusios sugyvenimo sąlygos, kuriose konfliktai žmonijos viduje ir jos konfliktas su gamta reikalauja sprendimų, priimamų pasauliniu mastu.

Teisingumo sąvokos permąstymas visada yra santykio su kitu pagilinimas. Darnaus vystymosi doktrinoje šis pagilinimas ėmė apimti iki šiol apleistas sritis, t. y. žmonijos santykį su „naujomis“ kito figūromis, gamta ir būsimomis kartomis, bei koncentravosi ties

„vystymosi“ sąvokos reforma ekonomikoje. Tokią darnaus vystymosi filosofiją pirmasis pagrindė Hansas Jonas veikale *Atsakomybės principas*⁸. Būtina atkreipti dėmesį, kad savo refleksijose Jonas esminiu pasaulio vystymosi varikliu laikė technologinį progresą, kurio kryptis ir lems vystymosi rezultatus žmonijai – jos pražūtį arba įžengimą į autentiškesnį būvį. Čia verta prisiminti Jonaso atliktą kibernetikos, būdingos technologiniam transhumanizmo sąjūdžiui, kritiką. Net žmonijai perėjus prie naujų, ekologiškai švaresnių ir ekonomiškai išlaisvinančių, technologijų, klausimas apie jų panaudojimą nepraras antropologinio aktualumo. Dirbtinis intelektas gali sunaikinti žmoniją, jeigu pastaroji neįgaus jo atžvilgiu viršenybės, kylančios iš jo dvasinio vystymosi⁹. Kitaip tariant, Jonas akcentuoja doktrinos kultūrinį aspektą, jam subordinuodamas technologinį progresą, nuo kurio priklauso atnaujintos teisingumo sampratos realizacijos sėkmė, susietai vystant ekonomiką, ekologiją ir socialumą.

Apibendrinant Jonaso požiūrį, darnaus vystymosi filosofija sukasi apie klausimą, kokiais antropologiniais pagrindais yra įmanoma tarpusavyje suderinti tai, kas šioje doktrinoje yra pirminiai vystymosi subjektai – ekonominį, technologinį bei kultūrinį žmonijos vystymąsi. Kitas esminis elementas – kaip šį vidujai darnų vystymąsi paversti žmonijos daroma su savimi pačia, visomis jos kartomis, bei gamta, t. y. kaip realizuoti teisingumą. Tai atitinka socialinę bei ekologinę doktrinos dimensijas. Trečias elementas – kokie yra šio proceso universalizavimo, t. y. galimybės, kad jis bus priimtas visos žmonijos mastu, antropologiniai motyvai, kitaip tariant, kokio mąstymo pagrindais yra įmanomas visuotinis politinis dialogas¹⁰.

Vystymosi sąvokos transformacija. Ekonomikos vystymasis daugiau nebegali būti tapatinamas su savitiksliu ekonomikos augimu¹¹. Kitaip tariant, darnaus vystymosi doktrina yra siekiama sustabdyti vartotojiškumo principo validumą ir įdiegti produkcijos atitiktumą realioms, fiziniams ir dvasiniams, žmogaus poreikiams principą¹². Doktrinos ekonominė dimensija – tai perėjimas nuo ekonomikos, kaip savitikslio turto kaupimo mažiausiais įmanomais resursais, į ekonomikos, kaip taupaus turtų naudojimo kilnesniems tikslams, koncepcijos. C. Castoriadis: „Anksčiau ar vėliau dabartinis technikos ir ekonomikos šėliojimas atsimsų į sieną. Nepasiturinčių šalių skurdo problema galės būti išspręsta ne per katastrofą,

8 Jonas, H., *Das Prinzip Verantwortung* (Frankfurt: Insel Verlag, 1979).

9 Jonas, H., *Le phénomène de la vie. Vers une biologie philosophique* (Paris: De Boeck Université, 2001), 119-144.

10 Šiame straipsnyje neapsistosime ties šiuo trečiuoju elementu, kadangi jį jau esame nagrinėję kitur bei siejė su organiškios valstybės, pilnutinės demokratijos pirmtakės, koncepcija. Mūsų teigimu, darnaus vystymosi poreikiams būtino tarptautinio bendradarbiavimo antropologinis pagrindimas glūdi Bergsono, labiau nei Popperio, atviro visuomenės koncepcijoje. Žr. Aleksandravičius, *supra note*, 3; taip pat Aleksandravičius, P., „Atviroji visuomenė Henri Bergsono supratimu: jos politinės raiškos ir antropologinis pagrindimas“, *Politologija* 3, 99 (2020): 41-63; Aleksandravičius, P., „Atviroji visuomenė ir organiškioji valstybė“, *Socialinių mokslų studijos* 12 (2021): 8-28.

11 Apie šio netapatino būtinybę kalbėjo jau J. M. Keynes'as iškalbingai pavadintame esė *Mūsų anūkių perspektyvos*, „Perspectives pour nos petits enfants“, iš *Essai et persuasion* (Paris: Gallimard, 1931). Jis išskyrė du ekonominio vystymosi etapus: ekonominį augimą, kuriuo būtų išspręsta skurdo problema, ir ekonominį vystymąsi, kurio tikslas būtų gyvenimo pagal naujų vertybių sistemą palaikymas, atsiribojus nuo prekybinių verčių. Keynes'as mąstė etapais, o šiandieninė darnaus vystymosi doktrina siekia derinti abu jo išskirtus momentus.

12 Stiegler, B., Giffard, A., Fauré, C., *Pour en finir avec la décroissance* (Paris: Flammarion, 2009).

tik jeigu žmonija ims valdyti planetos resursus kaip taupus šeimos tėvas, radikaliai kontroliuodama technologijas ir produkciją, tik jeigu ji priims saikingą gyvenimo būdą. Tai gali būti padaryta autoritarinio ar totalitarinio režimo iracionaliai ir prievartiniu būdu; tačiau tai gali būti įgyvendinta ir demokratiškai organizuotos žmonijos, su sąlyga, kad ji nustos mąstyti vien ekonominėmis vertėmis ir sieks kitokių reikšmių¹³.

Mąstymo kaita. Akivaizdu, kad šis ambicingas uždavinys priklauso nuo kultūrinio žmonių gyvenimo pobūdžio, kurį lemia jų turimo savosios psichės pažinimo lygmuo, „kitokios reikšmės“. Naujosios technologijos, transformuodamos darbo prasmę, t. y. darbą paversdamos kūrybinio procesu, turėtų sudaryti sąlygas tokiam pažinimui ir tokioms reikšmėms. Kaip šio pažinimo nulemti individualūs kasdienio gyvenimo gestai galėtų tapti globalios politikos normalizavimo vektoriais? Šiuo klausimu klasikinius samprotavimus rasime Aristotelio *Nikomacho etikos* I knygoje, taip pat jo *Politikos* I ir III knygoje, kur parodoma, kokių būdu daugybė sprendimų, priimamų individualiame lygmenyje, lemia globalią sociumo būklę. Šiuos Aristotelio samprotavimus turime laikyti vienu iš svarbiausių darnaus vystymosi doktrinos filosofinių atramų: juk ši doktrina remiasi prielaida, kad globalios situacijos pobūdį įmanoma keisti tik labiausiai lokalias (galiausiai, individualios) instancijos rėmuose vykstančiais pokyčiais.

Jeigu ekonominis vystymasis bei technologinis progresas, keisdami darbo prasmę, sudaro sąlygas novatoriškam kultūriniam, t. y. kūrybiniam žmonijos polėkiui ir mąstymo transformacijai, tai nereiškia, kad šis dvasinis polėkis nuo jų priklauso. XX amžiaus istorija nedviprasmiškai liudija, kad ekonominis ir technologinis progresas gali būti panaudoti ne dvasinei kūrybai, o instinktyviai destrukcijai¹⁴. Mąstymo transformacijai įvykti reikia savų antropologinių motyvų. Apie juos kalba gausūs autoriai, ir visus juos, mūsų manymu, galima būtų apibendrinti žmonijos gyvensenos perėjimu nuo besaikio vartojimo į paprastumą. Apie šį perėjimo procesą nuodugniausiai kalbėjo Bergsonas, formuluodamas „dvigubo kraštutinumo“ dėsnį¹⁵. Šiame kontekste ypač iškalbingai atrodo Mahatmos Gandhio socialinė filosofija, kurioje psichologinį ir dvasinį išsipildymą realizuojantis paprastas gyvenimo būdas yra priešingas orumą žeminančiam skurdui¹⁶. Belpieka aiškintis, kiek šis mąstymo pokytis vyksta realiai: nuo to priklauso darnaus vystymosi sėkmė ir žmonijos likimas.

Mąstymo transformacija, būtina sėkmingai darnaus vystymosi realizacijai, lemia fundamentalius etinio pobūdžio pokyčius. *Teisingumo teorijoje* J. Rawlsas taip pat analizuoja socialinio gerbūvio paskirstymo šeimyninį modelį, apie kurį kalba C. Castoriadis:

13 Castoriadis, C., *Le Monde morcelé. Carrefour du labyrinthe* 3 (Paris: Seuil, 1990), 170.

14 Paraleliai galime plėtoti įžvalgas apie tai, kad ekonominis augimas tarnauja gyvenimo kokybei tik iki tam tikro laipsnio. Augant pajamoms, formuojasi kritinis momentas, kuomet yra susiduriama su poreikiu į gyvenimą įdiegti naujas vertybes, „kitokį mąstymą“, jeigu vis dar bus siekiama laimės. Jeigu šis poreikis nėra realizuojamas, pajamų augimas tampa nelaimingo gyvenimo faktoriumi. Ekonomikos tikslingumas privalo būti subordinuotas etinei gyvenimo dimensijai. Cf. Burbage, F., *Philosophie du développement durable* (Paris: PUF, 2013), 61-62.

15 Bergson, *supra note*, 6: 314-324.

16 Rahnema, M., *Quand la misère chasse la pauvreté* (Arles: Actes Sud, 2003); Id., Robert, P., *La Puissance des pauvres* (Arles: Actes Sud, 2008); Rifkin, J., *The Third Industrial Revolution; How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, and the World* (London: Palgrave Macmillan, 2011).

„Paprastai šeimos nariai nepageidauja tokio gerbūvio, kuriuo negalėtų naudotis jie visi“¹⁷. Keynes’as irgi kalbėjo apie „naują civilizaciją, kurioje per kultūrą besireiškianti meilė pakeistų tarpasmeninę konkurenciją ir neurotišką materialinių gėrybių troškulį“¹⁸. Visuomenės mąstymo transformacijos etinis pobūdis skleidžiasi kaip jos narių vidinė, gilios emocijos prasme, nuostata visų kitų narių atžvilgiu, kaip fundamentalus geranoriškumas ir noras dalintis. Tai – Bergsono atviros visuomenės bruožas, supra-socialiniais ryšiais siejamo socialinio audinio radimasis¹⁹. Analizuodamas ekonominio modelio pokyčius ir technologinį progresą, J. Rifkinas taip pat nurodo į „empatiškos visuomenės“ mezgimąsi²⁰, išryškindamas Gandhio teigtą bendruomenės sampratą²¹. Popiežiaus Pranciškaus enciklika *Fratelli tutti* (2020) yra dar viena refleksija apie globalią mąstymo transformaciją ir jos lemiamą novatorišką socialinę struktūrą. Ankstesnė enciklika *Laudato si* (2015) į oficialią Katalikų Bažnyčios socialinę doktriną integravo ekologinę dimensiją. Galime kelti klausimą, ar popiežius Pranciškus neįtraukė darnaus vystymosi filosofijos į oficialią Bažnyčios doktriną, jai suteikdamas teologinį aspektą.

Empatiškoji teisingumo dimensija. Etinė mąstymo transformacija sutampa su demokratijos ir žmogaus teisių filosofijos pagilimu, nes ji gimdo egzistencinį atsakomybės už kitą išgyvenimą, o ne tik abstraktų įsipareigojimą gerbti pilietines teises. Tokia atsakomybė už kitą reiškia naujo politinio sąmoningumo radimąsi. Šį sąmoningumą apibrėžiame kaip juntamai patiriamą, ne tik teoriškai mąstomą, suvokimą, kad konkrečios socialinės normos veikia konkrečių asmenų gyvenimą: tai tampa kriterijumi, nustatant tokias normas, kokių reikia kiekvienam piliečiui, tam kad jis būtų įgalintas siekti savo išsipildymo. Būtent tokį sąmoningumą, kokybiškai keičiantį demokratinio gyvenimo procesą, yra grindę, šalia gausybės kitų galimų nuorodų, J. M. Ferry (naratyvinio racionalumo ir iš jo kylančios rekonstruktyvinės etikos koncepcija²²) ar M. Nussbaum (žmogaus pajėgumų įgalinimo koncepcija²³).

Toks sąmoningumas yra visais laikais trokštas saugiklis, stabdantis demokratijos vartimą į demagogiją, t. y. užkardantis manipuliacijos piliečiais mechanizmą. Iš tiesų, egzistencinių poreikių išryškėjimas ir universalus rūpinimasis jais keičia socialinio dialogo taisykles ir normų priėmimo procesą: valdžia yra įgalinama (rinkimai) ne tiek (pseudo) teorinių sankirtų, kiek realaus piliečių išsikalbėjimo/išklausymo išdavoje. Kitaip tariant, darnaus vystymosi doktrina reikalauja universaliai įtraukios demokratijos, įmanomos tik

17 Rawls, J., *Théorie de la justice* (Paris: Seuil, 1987), 136.

18 Burbage, *supra note*, 14: 70.

19 Bergson, *supra note*, 6: 65.

20 Rifkin, J., *The Empathic Civilization: The Race to Global Consciousness in a World in Crisis* (New York: Tarcher, 2010).

21 Rifkin, *supra note*, 16.

22 Ferry, J. M., *Léthique reconstructive* (Paris: Cerf, 1996). Ferry koncepciją esame komentavę monografijoje Aleksandravičius, *supra note*, 3: 40-50. Žr. taip pat mūsų pokalbį su Ferry, „Apie dvasinį Europos uždavinį“, www.bernardinai.lt, 2018 05 18, <https://www.bernardinai.lt/2018-05-18-apie-dvasini-europos-uzdavini-pokalbis-su-jeanu-marcu-ferry/> <žiūrėta> 2022 10 18.

23 M. Nussbaum vartoja *creating capabilities* ir *capabilities approach* sąvokas, Nussbaum, M. C., *Creating Capabilities: The Human Development Approach* (Cambridge: Harvard University Press, 2011).

pranokus instrumentinį-argumentacinį racionalumą (ne visi piliečiai yra pajėgūs dalyvauti socialiniame dialoge pagal šio racionalumo diktuojamas taisykles) ir įtvirtinus subjektyvumo dimensija pasižymintį naratyvinį racionalumą (jo yra pajėgūs visi, netgi beraščiai ar psichiškai neįgalūs). Tik fundamentali ir giliai emociškai išgyvenama (ne)teisingumo pajauta yra įtrauki į demokratiją.

Fundamentali teisingumo pajauta, gilioji etinė socialinė emocija, iš esmės sprendžia ir žmogaus teisių konflikto problemą. Individų teisių konfliktai, kylantys iš egoistinių poreikių ir grynai teorinės-racionalios prieigos, negali kilti pilietinio įsiklausymo, kuris yra tiesiog žmogaus įsiklausymas į kitą žmogų, sąlygomis: ši „empatija“ likviduoja prigimtine priešiškuoju distanciją tarp individų, įgalindama laisva valia atsakyti vien tik savo gėrio dėl kito žmogaus, bet taip pat pažadindama „kuriančiąją vaizduotę“, kuri pasiūlo išradinę kompromisinį sprendimą, paradoksaliai patenkinantį visų pusių teises²⁴.

Teisingumas ir gamta (gyvybė). Darnaus vystymosi filosofija siekia koreguoti žmonių santykį su gamta atitinkamai, t. y. suteikti vertę subjektyviajai jo dimensijai, atsisakant objektyvistinių nuostatų²⁵. Ekologinė krizė, kurios sprendimas yra esminis darnaus vystymosi doktrinos tikslas, buvo sukelta žmonijos požiūriu į gamtą kaip į daiktą, kaip į išteklius aprūpinantį negyvą objektą, kurio esmė – būti manipuluojamam moksliniais (pagal scientistinį mokslo supratimą) ir ekonominiais tikslais²⁶. Bandymai „gelbėti“ gamtą, nepakeitus šio požiūriu, yra pasmerkti po tam tikro laiko kartoti tas pačias klaidas ir sukelti tą pačią krizę²⁷.

Požiūriu kaitą, mūsų įsitikinimu, įmanoma formuluoti gilinant gyvybės sąvoką. Gamta yra gyvybė. Žmogus – taip pat, ir psichologinė bei intelektualinė jo gyvybės forma jungiasi su biologine. Subjekto ir objekto skilimas, kalbant apie žmogaus ir gamtos santykį, įvyko todėl, kad buvo įsivaizduojamas skilimas žmogaus sąmonėje – skilimas tarp jo biologinės ir dvasinės gyvybės, moderniaisiais laikais į dogmos rangą iškeltas Dekarto ir tapęs europietiškosios pasaulėžiūros esminiu elementu. Dvasios ir kūno, intelekto ir materijos jungtis, reali žmogiškoje sąmonėje, tokia galėtų tapti ir antropologijoje. Taip atsinaujinusi antropologija leistų išvelgti gelminę, biologinę ir dvasinę, žmonijos jungtį su gamta. Gyvybinis principas žmoguje ir gamtoje yra tas pats, ir raiškų įvairovė – nuo fiziologinių procesų iki intelektinių polėkių – yra apvienyta to paties impulso. Bergsono gyvybės koncepcija yra to

24 Čia reziumuojame P. Ricoeuro „kuriančiosios vaizduotės“ funkcijos viešojoje politinėje erdvėje sampratą, kuri remiasi E. Levino etika. P. Ricoeuro ir E. Levino filosofijas neabejotinai turime laikyti mąstymo transformacijos, o taip pat darnaus vystymosi doktrinos, kaip atnaujinto teisingumo koncepcijos, ištakomis.

25 Cf. Husserl, E., „La crise de l'humanité européenne et la philosophie“. In: *La crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendentale* (Paris: Galliamrd, 1976), 347-383. Husserlio pastabos apie „europietiškojo“ mąstymo krizę, sukeltą objektyvistinio santykio su tikrove, ir viltį ją išspręsti, gražinus deramą vaidmenį subjektyviajai sąmonės dimensijai, gali būti traktuojamos kaip esminė darnaus vystymosi filosofijos dalis.

26 Cf. Heideggeris, M., „Technikos klausimas“. In: *Rinktiniai raštai* (Vilnius: Mintis, 1992), 217-243.

27 Akivaizdu, kad čia turėtume imtis svarstymų apie antropoceną – vieną iš pagrindinių šiuolaikinės filosofijos tematikų. To nedarome tik todėl, kad lietuviškosios pilnutinės demokratijos koncepcijos kūrėjams ši kategorija yra svetima, atrodo, netgi mąstymo potencialo prasme. Dėl vietos stokos privalome apeiti sudėtingą antropoceno sąvoką, net jeigu be jos darnaus vystymosi filosofija negali būti išplėta iki galo.

pagrindimas, ir jos socialinė dimensija²⁸ – dar viena darnaus vystymosi filosofijos atrama.

Kaip gyvybinio proceso integracijos į ekonominę vystymąsi pavyzdį galime nurodyti P. Viveret'o siūlymus keisti turto ir valiutos sampratos paradigmą. Iš galios valdyti būtų pereita į proto ir gyvybės simbiozę, kuri leistų kurti materialinę gerovę taip pat efektyviai, tačiau kitaip: „Galia kaip valdymas ir turtai kaip pinigine valiuta yra mirę. [...] Lotyniškai, vertė, *valore*, yra gyvenimo jėga. [...] Dvejiems svarbiausiems turto faktoriams, gyvybei ir protui, būtina sukurti sąlygas realizuoti savo potencialą, iki šiol slopintą. [...] Gyvybė, apjungta su protu, įgalina galingus pajėgumus kurti materialias ir nematerialias gėrybes“²⁹. Techninis Viveret'o „naujosios ekonomikos“ įgyvendinimas yra vertas dėmesio, tačiau būtina konstatuoti jo vartojamos gyvybės sąvokos filosofinį neapibrėžtumą³⁰. Tikslindami ją, čia pasitenkinsime apeliacija į pačią gyvybės pajautą. Iš tiesų, proto ir gyvybės atskirtis, būdinga racionalizuotai civilizacijai, sunaikino egzistencinį pajautimą, kad esame gyvi, giliąją gyvybės emociją, kuri apima ir kūnišką, ir dvasinį žmogaus sąmonės procesą. Darnaus vystymosi filosofijos esmė – atrasti šią pajautą iš naujo ir perkelti ją į politinio organizavimosi procesą, ką kadaise reflektavo Aristotelis: žmonės „susiburia ir palaiko pilietinę bendriją ir dėl pačios gyvybės, nes jau vien tai, kad gyvename, taip pat turbūt yra tam tikra gėrio dalelė, jei tik nėra pernelyg didelio gyvenimo vargų pertekliaus; ir akivaizdu, kad dauguma žmonių pakelia gausybę kančių siekdami gyvybės, tarsi joje slypėtų tam tikra palaima ir prigimtinė saldybė“³¹.

Gyvybės patyrimo išgyvenimas: taip galėtume apibūdinti mąstymo transformaciją, reikalingą darniam žmonių vystymuisi. Sužadindamas kuriančiąją emociją (Bergsonas) ir kuriančiąją vaizduotę (Ricoeuras), jis gali tapti socialinių-politinių normų šaltiniu, nes inspiruoja ne tik novatorišką teorinį, bet ir naratyvinį racionalumą bei, svarbiausia, supra-socialiuosius ryšius tarp žmonių ir tarp žmonijos ir gamtos. Šis racionalumas ir šie ryšiai, neutralizuodami konfliktus tarp įvairių fundamentalių teisių, suteikdami vertės pajautą kiekvienam visuomenės nariui, įkvepia pareigą siekti bendro gėrio, pritaikyto kiekvienai gyvai būtybei, ir kūrybinį polėkį savęs bei kito išsipildymui. Jie reiškia laisvės sąvokos pagilinimą, jos autentiškesnį ir universalesnį būvį. Todėl vienas iš reikšmingiausių darnaus vystymosi doktrinos teoretikų Amartya Sen'as siejo „vystymąsi“ su laisvės „plėtra“: „Vystymosi esmę regiu kaip realių laisvių plėtros procesą, naudingą žmonėms. Laisvių plėtra yra pirmasis vystymosi tikslas ir pagrindinė jo priemonė“³².

28 „Suteikime biologijos terminui labai suprantamą prasmę, kokią jis ir turėtų turėti, kokią jis vieną dieną galbūt ir turės, ir sakykime, kad bet kokia moralė [...] yra biologinės esmės“, Bergson, *supra note*, 6: 103. Puikų įvadą į Bergsono teigiamą žmogaus ir gamtos santykio tematiką rasime Ansell-Pearsons, K., *Bergson: Thinking Beyond Human Condition* (London: Bloomsbury, 2018), taip pat C. Zanfi [žangos žodyje į lietuviškąjį Bergsono veikalą *Mąstymas ir judantysis vertimą* (Vilnius: Phi knygos, 2021).

29 Viveret, P., *Reconsidérer la richesse* (La Tour d'Aigues: Editions de l'aube, 2003), 31, 180, 190.

30 Cf. Burbage, *supra note*, 14: 97-99.

31 Aristotelis, *Politika* (Vilnius: Pradai, 1997), 145 (vert. pakeistas).

32 Sen, A., *Un nouveau modèle de développement économique* (Paris: Odile Jacob, 1999), 56.

3. Pilnutinės demokratijos sąsajos su darnaus vystymosi doktrina

Pilnutinės demokratijos koncepcija atsirado anksčiau už darnaus vystymosi doktriną, todėl tiesioginių sąsajų, reakcijos ar integracijos, tarp jų nėra. Tačiau jas sieja rūpestis socialinio teisingumo suvokimo atnaujinimu. Atidžiai analizuodami pilnutinės demokratijos autorių refleksijas, pastebime, kad jų plėtojama teisingumo sąvoka yra grindžiama tos pačios intuicijos, kuri maitina šiuolaikinę darnaus vystymosi doktriną.

Pilnutinės demokratijos koncepcijos autoriai demokratiją apibrėžia kaip žmogaus sąmoningumo ir kultūrinės kūrybos pasipriešinimą prigimtiniai tendencijai į totalitarizmą. Kaip tik šiuo teiginiu A. Maceina pradeda savo platų konceptualųjį įvadą į pilnutinės demokratijos sampratą straipsnyje *Demokratijos principai*: „Demokratija nėra savaime aiškus ir pačios prigimties žmogui duotas dalykas. Nuolatinės pastangos ją įtvirtinti pasaulio istorijoje ir sykiu nuolatinis atkritimas į totalitarizmą rodo, kad ji yra labai kilni bei gili idėja, bet kaip tik dėl to reikalaujanti nemažo sąmoningumo iš atskiro asmens ir aukštos kultūros iš visos tautos“³³. Studijoje *Pilnutinės demokratijos pagrindai*, kurioje lietuvių mąstytojas nuodugniai plėtoja pilnutinės demokratijos idėją, taip pat akcentuojama tai, kad „demokratija reikalauja aukštos dvasinės kultūros“, o jos krizė visada yra „sąmonės krizė“³⁴. Kaip minėjome, sąmoningumas ir kultūra sudaro darnaus vystymosi doktrinos esmę, jeigu juos traktuosime per šią konceptualiai daugiaplanę prizmę: 1) jų turinys – mąstymo transformacija, reiškianti atsinaujinusių gyvybės ir laisvės pajautą, kuri įgalina gyvenimo būdo paprastumą bei socialinę empatiją; kaip tik pastaroji gimdo realią galimybę identifikuoti kiekvieno asmens individualius poreikius ir juos patenkinti socialiniame lygmenyje, išvengiant normų konfliktų, 2) jų konkreti raiška politinėje visuomenėje – novatoriškas visuomeninio gyvenimo modelis, derinantis ekonominę plėtrą, socialinį teisingumą bei ekologinį tikslumą, 3) jų instrumentai – technologijos ir tarptautinis bendradarbiavimas.

Kurie iš šių elementų siejasi su pilnutinės demokratijos autorių refleksijomis?

Mūsų įsitikinimu, pastarųjų puoselėjama žmogaus laisvės ir socialinio teisingumo intuicija atitinka nuostatas, būdingas darnaus vystymosi doktrinos protagonistams. Šį teiginį galima pagrįsti, analizuojant A. Maceinos dėstomus du demokratijos principus, asmens vertingumo principą, iš kurio kyla socialinė lygybė, ir asmens pirmumo principą, kuris lemia konkrečius visų visuomenės gyvenimo sričių formavimoodus, bei jo formuluojamą tarptautinės politinės bendrijos pobūdį.

Asmens vertingumas. Žmogaus asmuo yra absoliutas savo verte: ši europinė antropologija yra natūraliai perimama pilnutinės demokratijos kūrėjų, čia nematome būtinybės to nuodugniai analizuoti. A. Maceina taikliai pastebi, kad asmens vertingumo pripažinimas lėmė laisvės ir iš jos kylančių socialinių teisių universalizavimą, t. y. socialinę lygybę

33 Maceina, A., „Demokratijos principai“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016), 269.

34 Maceina, A., „Pilnutinės demokratijos pagrindai“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016), 315, 316.

tarp visų žmonių. Istorinė laisvės ir lygybės dinamika reikėsi kaip perėjimas nuo senovės graikų demokratijos suvokimo prie Prancūzų revoliucijos demokratijos idėjos: „Prancūzų revoliucijos paskelbtoji lygybės idėja buvo, kaip sakėme, graikiškosios demokratijos pataisymas ta prasme, kad demokratiškos laisvių skalė buvo pritaikyta visiems žmonėms, o ne tik tam tikram luomui“³⁵. Mūsų tematikai yra aktualus būdas, kuriuo A. Maceina pristato laisvės ir lygybės universalizavimo esmę: „Didžiausias demokratas mato, kad savo fizinėmis, protinėmis ir moralinėmis savybėmis žmonės nėra lygūs. Tačiau šitoji faktinė nelygybė nepanaikina asmens vertingumo, tuo pačiu jo principinio lygumo kitam, ir todėl negali rasti išraiškos teisinėje srityje, suskirstydama žmones į vertingus ir nevertingus. [...] Nesveiki, mažiau gabūs, mažiau fiziškai ar protiškaai pajėgūs, nesugebą kitiems prilygti apsukrumu ir turtingumu yra tiek pat asmenys ir savo esmėje tiek pat vertingi, kai ir sveiki, kaip ir genijai, kaip ir boksininkai, spekuliantai ar kapitalistai. Todėl jiems visiems demokratija ir laiduoja tas pačias teises“³⁶. Šiuose Maceinos teiginiuose yra įskaitomas rūpestis integruoti į politinį gyvenimą piliečius, kurių prigimtinės savybės neleidžia dalyvauti įprastinėse, instrumentinio racionalumo ar kitokios galios reikalingose, kovose, identifikuojant jų poreikius ir jų patenkinimą paverčiant socialinių normų formavimo kriterijumi. Tiesa, lietuvių mąstytojo tekstuose nerandame sisteminių pasiūlymų, kaip tai padaryti. Tačiau socialinės draugystės, netgi meilės sąvoka yra esminė pilnutinės demokratijos dimensija³⁷. Tuo šios koncepcijos autoriai jungiasi prie darnaus vystymosi kūrėjų teigiamo visuomenės empatiškumo imperatyvo, priklausydami tai politinės filosofijos krypčiai, kuri skatina pranokti grynai instrumentiniu racionalumu ir galios žaidimais grindžiamos demokratijos formavimą ir kuri akcentuoja, bergsoniškąja prasme, visus piliečius jungiančios emocijos (brolybės) fundamentalumą teisingumui realizuoti. Brolybės, meilės kategorija yra Maceinos teigiamo asmens vertingumo principo universalizavimo pagrindas.

Tą patį universalizavimą ir jo pagrindą, tą pačią istorinės demokratijos raidos, Prancūzų revoliucijos idėjoms koreguojant graikų demokratiją, analizę aptinkame ir Bergsono *Dvejuose moralės ir religijos šaltiniuose*. Tačiau savo veikale Bergsonas išplečia meilės raišką anapus žmogiškojo socialinio ir netgi žmonijos kaip tokios: „Jeigu sakytume, kad ji apima visą žmonią, sakytume ne per daug, netgi nepakankamai, kadangi ši meilė apima ir gyvūnus, ir augalus – visą gamtą“³⁸. Taip Bergsono atvirosios visuomenės koncepcija pagrindžia darnaus vystymosi filosofijai esminį žmogaus atsivėrimą gamtiniam pasauliui. Pilnutinės demokratijos kūrėjai to nedaro, savo politinę doktriną apribodami tik žmogiškuoju socialiumu. Ekologinis rūpestis dar nebuvo tapęs jų refleksijų varikliu.

35 Maceina, *supra note*, 33: 274.

36 *Ibid.*

37 Tuo pilnutinės demokratijos kūrėjai tęsia organiškiosios valstybės koncepcijos autorių refleksijas: „Meilė kuria visuomenines institucijas ir malšina luomines, partines ir ideologines kovas. Meilė pati techniškai nesprendžia jokių juridinių ir politinių problemų. Bet ji rūpinasi, kad visos jos būtų humaniškai išspręstos. Meilė turi glūdėti šitų sprendimų pagrinduose, juose vesti ir tvarkyti“, Deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girmius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016), 86. Žr. mūsų komentarus, Aleksandravičius, *Atviroji visuomenė ir organiškioji valstybė*, *supra note*, 10; Aleksandravičius, *supra note*, 3: 108-112.

38 Bergson, *supra note*, 6: 34.

Asmens pirmumas. Antrasis demokratijos principas, kaip jį formuluoja Maceina, yra absoliutus individualaus asmens pirmumas³⁹. Atsiribojęs nuo antibendruomeniško „individualizmo“, pagrindęs individualaus asmens ir bendruomenės tarpusavio reikiamybę, lietuvių mąstytojas išskiria tris konkrečias socialinio gyvenimo sritis, kuriose reiškiasi asmens pirmumas ir kurios sudaro demokratijos „pilnybės“ sąvokos turinį: „politinę“, „socialinę“ ir „kultūrinę“. Šią struktūrą Maceina nuodugniau paaiškina taip: „Norėdami išreikšti patį esminį demokratijos principą, galėtume pasakyti: demokratijos pagrindas yra asmens pirmumas prieš kolektyvą, prieš daiktą ir prieš idėją. Šis asmens pirmumas praktikoje kildina tris didžiąsias demokratijas: politinę demokratiją, socialinę demokratiją ir kultūrinę demokratiją“⁴⁰. Iš tiesų, tai, ką Maceina vadina socialine politika arba asmens pirmumu prieš daiktą, yra tam tikras ūkio organizavimo modelis, apjungiantis ekonominę ir socialinę dimensijas. Pasisakydamas prieš kapitalizmą, „kada asmuo yra padaromas priemone ekonominiams reikalams ugdyti“, ir prieš komunistinį socializmą („istorinį materializmą“), „[kada asmuo yra padaromas] ekonominių reikalų raidos išdava“⁴¹, Maceina reikalauja subordinuoti ekonominių visuomenės vystymąsi žmogaus, kaip asmens, prigimtiniams poreikiams realizuoti. Tai atitinka darnaus vystymosi doktrinoje formuluojamą ekonomikos ir socialinės politikos simbiozę, eliminuojančią vartotojiškumo mechanizmą ir transformuojančią vystymosi sąvoką: detalai pristatydamas „socialinę demokratiją“ studijoje „Pilnutinės demokratijos pagrindai“⁴², Maceina aršiai kritikuoja iš kapitalizmo kylančią socialinę nelygybę⁴³ ir formuluoja imperatyvą organizuoti ūkį taip, kad būtų sudarytos „medžiaginės sąlygos žmogiškam gyvenimui. [...] Šis žmogiškas gyvenimas telkiasi aplinkui du pagrindinius rūpesčius: išvystyti žmogaus asmenybę ir kurti dvasinę kultūrą“⁴⁴.

Studijoje randame darnaus vystymosi doktrinai ypač artimus samprotavimus apie darbo prasmę ir technologijų panaudojimą darbo sąlygoms gerinti: „Tobulėjant technikai, turi būti trumpinamas darbo laikas. Žmogus negali virsti darbo vergu“⁴⁵. Ar šioje deklaracijoje galime įžvelgti potencialų pritarimą universalų bazinių pajamų idėjai, kuri, kaip konstatavome, galėtų kilti iš darnaus vystymosi filosofijos? Jeigu šią idėją suprasime kaip galimybę piliečiui nedirbti apskritai, gaunamas pajamas panaudojant egoistiniam gyvenimo būdai tenkinti, Maceina pasisakytų griežtai prieš ją: jo požiūriu, „darbas yra vienintelis tikras žmogaus apsirūpinimo šaltinis“ ir „dirbti yra kiekvieno pareiga“⁴⁶. Tačiau darnaus vystymosi doktrina taip pat prieštarauja tokiam universalų bazinių pajamų tikslingumui, jo filosofijos esmė – bendruomeniškumo inspiracija, plėtojant kiekvieno žmogaus asmenybės potencialą per kūrybiškumą. Kaip tik kūrybiškam darbiui ir turėtų pasitarnauti universalios

39 Maceina, *supra note*, 33: 271-272.

40 *Ibid.*, 272 (kalba taisyta).

41 *Ibid.*

42 Maceina, *supra note*, 34: 305-379.

43 *Ibid.*, 327-328.

44 *Ibid.*, 337.

45 *Ibid.*, 341.

46 *Ibid.*, 339, 340.

bazinės pajamos, eliminuojančios baimę netekti socialinio pragyvenimo minimumo⁴⁷, ištikus nedarbo etapui, ir būtinybę paklusti darbdaviui, kai šio reikalavimai prieštarauja prasmingam žmogaus gyvenimui. Tokioje perspektyvoje, pilnutinės demokratijos autorių mintys apie darbą kaip prasmingo gyvenimo šaltinį, visiškai atitinka darnaus vystymosi protagonistų viziją, netgi integruojant į ją universalių bazinių pajamų, kaip skatinančių užsiimti kūrybine darbine veikla, idėją. Kaip tik šiame kontekste įgauna svarbios reikšmės reti šių autorių svarstymai apie technologijų panaudojimą. Jie priartina pilnutinės demokratijos koncepciją prie dar vieno esminio darnaus vystymosi doktrinos elemento: keisdamos darbo organizavimo procedūras, technologijos turi būti nukreiptos ne į egoistinio malonumo, o į paprasto, teisingo, bendruomeniško ir prasmingo gyvenimo realizaciją.

Kaip ir darnaus vystymosi doktrinoje, pilnutinės demokratijos koncepcijoje yra pabrėžiama tam tikra kultūros sąvoka. Darnus vystymasis suponuoja mąstymo perkeitimą. Pilnutinės demokratijos kūrėjas Maceina kultūrinio gyvenimo organizavimą apibrėžia kaip idėjos subordinaciją asmeniui. Ką tai reiškia? Studijoje *Pilnutinės demokratijos pagrindai* Maceina šią reikšmę pristato kaip „kultūrinės demokratijos“ reikalavimą, „kad politinė valstybės sritis nespęstų apie kultūrinio gyvenimo principus“⁴⁸, kitaip tariant, kaip žymią pilnutinės demokratijos kūrėjų „nepasauležiūrinės politikos“ doktriną. Iš esmės, Maceinai, Girniui ir kitiems pilnutinės demokratijos koncepcijos autoriams kultūrinė demokratija reiškia sąžinės laisvės įgyvendinamumą. Tai – fundamentali sąlyga bet kokiai autentiškai mąstymo kaitai.

Tarptautinė politinė bendruomenė. Pilnutinės demokratijos autoriai artėja prie darnaus vystymosi doktrinos savo požiūrių ir tarptautinius santykius. Pabrėždamas kiekvienos tautos teisę kurti savą valstybę, A. Maceina akcentuoja pasaulinės politinės bendruomenės būtinybę ir pateikia vertingų svarstymų apie jos organizavimosi principus⁴⁹. Ši būtinybė kyla paskiros valstybės „nepakankamumo aprūpinti žmogaus reikalus“, taigi išspręsti materialaus socialinio-ekonominio pobūdžio problemas⁵⁰. Įdomu tai, kad Maceina pasaulinės politinės bendruomenės poreikį mato ir pačioje kultūroje, taigi žmonijos sąmonės evoliucijoje: „Kultūrinis išsivystymas šiandien pasiekė tokio laipsnio, kad viena valstybė darosi čia nepajėgi. Šiandien kultūra jau apima visą pasaulį. Ji pralaužė atskirų tautų bei valstybių sienas ir virto visuotiniu dalyku. [...] Pats tad kultūros vyksmas stumia tas tautas į visuotinę draugiją. Tautų jungimasis į pasaulio bendruomenę yra natūrali kultūros visuotinumui apraiška“⁵¹. Maceinos požiūris į tautų ir politiškai apvienytos pasaulinės bendruomenės san-

47 Pilnutinės demokratijos kūrėjų formuluojamas socialinės globos imperatyvas atitinka kaip tik šią universalių bazinių pajamų idėjos funkciją: „Socialinis gyvenimas niekad nebus tinkamai sutvarkytas, jeigu dirbantieji nebus privalomu būdu apsaugoti nuo įvairių netikėtumų, kurie ne kartą žmones išstina ir nuo kurių nė vienas nėra saugus. Todėl sveikai suprastoje ir gerai vykdomoje socialinėje demokratijoje ligos, nelaimingų atsitikimų, nedarbo ir senatvės atvejais yra visuotinis draudimas“, Maceina, *supra note*, 34: 349. Ten pat žr. šiuo klausimu įdomius svarstymus apie draudimo fondus. Taip pat žr. refleksijas apie būtinybę naikinti „egzistencijos netikrumą“, *Ibid*, 353.

48 *Ibid*, 361.

49 *Ibid*, 373-379.

50 *Ibid*, 375.

51 *Ibid*.

tykį visiškai atitinka bergsonišką atviros visuomenės koncepciją: „Pasaulio bendruomenė galės būti stipri tik tada, kai tautos bus stiprios savoje individualybėje ir iš jos kylančioje kultūroje. Tautų stiprumas yra pasaulio bendruomenės stiprumo laidas“⁵². Dar labiau ši požiūrį prie Bergsono politinės filosofijos priartina teiginys apie meilės fundamentalumą tarptautiniuose santykiuose: „Tas pats pasakytina ir apie žmonijos meilę, lyginant ją su savo tautos meile. Tautos meilė yra žmonijos tautos pagrindas, kaip savęs meilė yra artimo meilės matas“⁵³. Komentuodamas Bergsono atviros visuomenės koncepciją, F. Worms'as pasiūlė „atvirojo patriotizmo“ sąvoką⁵⁴, kuri derinasi su Maceinos nuostata: „Kas gerai panaudoja [tautos sukurtas priemonės] mokslo, meno, technikos, ūkio srityse, tas tobulina savą tautą ir tuo pačiu dirba žmonijai. Toks žmogus yra patriotas ir sykiu kosmopolitas gerąja šio žodžio prasme“⁵⁵.

Toliau Maceina išveda konkrečius tarptautinės politinės bendruomenės principus. Mūsų akyse svarbu tai, kad jis akcentuoja „žaliavų ir ūkinių gėrybių prieinamumą visoms tautoms“: „Yra didelis socialinis nusikaltimas vienoje valstybėje naikinti ūkines gėrybes, o kitose leisti mirti žmonėms badu. Reikia pergalėti šį „liūdną naudingumo principą“ (Pijus XII), kuris šiandien lemia ūkinius tautų santykius, ir vietoje jo padėti tautų reikalus pagal visuotinio solidarumo dvasią. Socialinė tad demokratija pasaulio bendruomenėje yra taip lygiai reikalinga, kaip ir kiekvienoje atskiroje valstybėje“⁵⁶. Šie principai visiškai atitinka darnaus vystymosi doktrinos tikslingumą, o pilnutinės demokratijos koncepcijoje atskleidžia potencialą, kuriuo pasižymi lietuviškoji politinė mintis dabartinių mūsų tautos ir viso pasaulio problemų kontekste.

Išvada

Lietuviškąją pilnutinės demokratijos koncepciją ir pasaulinę darnaus vystymosi doktriną kūrė skirtingų kartų mąstytojai. Ryškiausias skirtumas tarp jų refleksijų, tarp jų laikmečių – ekologinės padėties įsisąmoninimas. Jeigu darnaus vystymosi doktrinoje žmogaus santykis su gamta užima centrinę vietą, tai pilnutinės demokratijos autoriai apie tai nekalbą nė kiek. Tačiau kitos esminės sąsajos sieja abi filosofines teorijas. Darnaus vystymosi filosofijos esmė – teisingumo sąvokos praplėtimas ir pagilinimas. Šis konceptualus gestas reiškiasi kaip ekonominės, socialinės ir ekologinės socioumo dimensijos apjungimas į bendrą sistemą, kurioje visi elementai moderoja vieni kitus. To rezultatas – novatoriškas ekonominis modelis, kuriame vystymosi sąvoka yra įgavusi naują reikšmę. Pilnutinės demokratijos autorių (A. Maceinos) darbuose ekonomikos moderavimas rūpesčiu įtraukti į pilnavertį socialinį gyvenimą visus jos narius, o patį šį gyvenimą subordinuoti asmens fizinės,

52 Maceina, *supra note*, 34:376. Cf. Aleksandravičius, Atviroji visuomenė Henri Bergsono supratimu, *supra note*, 10.

53 *Ibid.*

54 Worms, F., *Bergson ou les deux sens de la vie* (Paris: PUF, 2004).

55 Maceina, *supra note*, 34: 376.

56 *Ibid.*, 378.

psichologinės ir dvasinės gerovės tikslui, visiškai atitinka darnaus vystymosi doktrinos tikslingumą. Ypač reikšmingai čia atrodo empatiškumo arba meilės dimensijos įtraukimas į socialinių ryšių audinį. Šia kryptimi teorizuojama mąstymo transformacija, darnaus vystymosi sėkmės sąlyga, atitinka asmens vertingumo ir pirmumo principus, formuluojamus A. Maceinos. Technologijų panaudojimas, turintis tarnauti tam pačiam tikslui, taip pat jungia abi koncepcijas. Galiausiai, abiejų sampratų protagonistai turi tą pačią tarptautinių santykių aksiologiją ir jos bendrą filosofinį-antropologinį pagrindą, sudėtą bergsoniškųjų politikos ir atvirosios visuomenės refleksijų. Iš to seka išvada, kad šiandien būtų tikslinga atnaujinti pilnutinės demokratijos teoriją: joje įrašytas potencialas galėtų virsti darnaus vystymosi teorijos papildiniu, sprendžiant šiuolaikines žmonijos problemoms.

Literatūra

1. Aleksandravičius, P., *Europos mąstymo kryptys ir ateitis*. Vilnius: MRU, 2015.
2. Aleksandravičius, P. *Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai*. Vilnius: MRU, 2019.
3. Aleksandravičius, P. „Atviroji visuomenė Henri Bergsono supratimu: jos politinės raiškos ir antropologinis pagrindimas“. *Politologija* 3, 99 (2020): 41–63. Aleksandravičius, P., „Atviroji visuomenė ir organišką valstybę“. *Socialinių mokslų studijos* 12 (2021): 8-28.
4. Ansell-Pearsons, K. *Bergson: Thinking Beyond Human Condition*. London: Bloomsbury, 2018.
5. Aristotelis. *Politika*. Vilnius: Pradai, 1997.
6. Bergson, H. *Les deux sources de la morale et de la religion*. Paris: PUF, 2008.
7. Burbage, F. *Philosophie du développement durable*. Paris: PUF, 2013.
8. Castoriadis, C. *Le Monde morcelé. Carrefour du labyrinthe* 3. Paris: Seuil, 1990.
9. Ferry, J. M. *L'éthique reconstructive*. Paris: Cerf, 1996.
10. Girnius, K., Jankauskas, A., ir Peluritis, L. (sud.). *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
11. Heideggeris, M. „Technikos klausimas“. Iš *Rinktiniai raštai*, 217-243. Vilnius: Mintis, 1992.
12. Husserl, E. „La crise de l'humanité européenne et la philosophie“. Iš *La crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendentale*, 347-383. Paris: Gallimard, 1976.
13. Jonas, H. *Das Prinzip Verantwortung*. Frankfurt: Insel Verlag, 1979.
14. Jonas, H. *Le phénomène de la vie. Vers une biologie philosophique*. Paris: De Boeck Université, 2001.
15. Keynes, J. M. „Perspectives pour nos petits enfants“. Iš *Essai et persuasion*. Paris: Gallimard, 1931.
16. Maceina, A. „Demokratijos principai“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
17. Maceina, A. „Pilnutinės demokratijos pagrindai“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

18. Nussbaum, M. C. *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge: Harvard University Press, 2011.
19. Rahnema, M. *Quand la misère chasse la pauvreté*. Arles: Actes Sud, 2003.
20. Rahnema, M., Robert, P. *La Puissance des pauvres*. Arles: Actes Sud, 2008.
21. Rawls, J. *Théorie de la justice*. Paris: Seuil, 1987).
22. Rifkin, J. *The Empathic Civilization: The Race to Global Consciousness in a World in Crisis*. New York: Tarcher, 2010.
23. Rifkin, J. *The Third Industrial Revolution; How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, and the World*. London: Palgrave Macmillan, 2011.
24. Rifkin, J. *The Zero Marginal Cost Society: The internet of things, the collaborative commons, and the eclipse of capitalism*. London: Palgrave Macmillan, 2014.
25. Sen, A. *Un nouveau modèle de développement économique*. Paris: Odile Jacob, 1999.
26. Stiegler, B., Giffard, A., Fauré, C. *Pour en finir avec la mécroissance*. Paris: Flammarion, 2009.
27. Zanfi, C. „Mąstyti kaitoje“. Iš Bergson, H. *Mąstymas ir judantysis*. Vilnius: Phi knygos, 2021.
28. Viveret, P. *Reconsidérer la richesse*. La Tour d'Aigues: Editions de l'aube, 2003.
29. Worms, F. *Bergson ou les deux sens de la vie*. Paris: PUF, 2004.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND HOLISTIC DEMOCRACY

Povilas Aleksandravičius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article juxtaposes the conceptions of sustainable development and holistic democracy. The doctrine of sustainable development is one of the most solid and complex development projects of the contemporary world, which includes not only the economic, social and ecological spheres of society's life, but also technological progress, cultural transformation of humanity and a change in the paradigm of international cooperation. The article presents the philosophy of this doctrine, which integrates politics and anthropology. Although the concept of holistic democracy was created earlier by expatriate Lithuanian thinkers, although it does not have an ecological dimension, its other essential conceptual elements are basically connected with the achievements of the doctrine of sustainable development. This becomes clear when examining A. Maceina's principles of the value and the priority of human person and of the international political community. Both doctrines are united by the same concern for social justice, which integrates the subjective part of human consciousness and is able to turn it into a source of objective social norms.*

Keywords: *sustainable development, holistic democracy, Jonas, Bergson, Maceina, human person, empathic society.*

Povilas Aleksandravičius, Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Humanitarinių mokslų institutas. Mokslinių interesų kryptys: metafizika, politikos filosofija, filosofinė antropologija, Europos tapatybė, globalizacija.

Povilas Aleksandravičius, Institute of Humanities at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research interests: metaphysics, politics philosophy, philosophical anthropology, European identity, globalization.